

aquí en gran part. Com hi queda palès el sentit principal d'*orsa* a l'Edat Mitjana era 'cap de corda que anava lligada al car de l'antena (de la vela) de l'embarcació llatina i que s'emprava quan el vent venia de direcció contrària'; es trobava al costat esquerre¹ i així s'oposava a la puja que es tenia a la banda dreta i que s'usava per a apartar la nau de la direcció del vent i fer-la anar vent en popa. Hi havia *orsa de proa* (dit també *orsa d'avant*, it. *orsa a prua*, *orsa davanti*) que servia per a portar el car cap a la proa, i *orsa de popa* (o *orsapop*, it. *orsa a poppa*) que tirava el car cap a la popa. A més, des d'un principi *orsa* apareix en la locució *anar* (o *navegar*) a l'*orsa* o a *orsa* 'navegar contra el vent'. En aquestes dues accepcions *orsa* està prou ben documentada en català antic, i igualment en italià i occità.

Orsa figura tres vegades en la *Cròn.* de Jaume I, en els capítols on hom narra l'expedició a Mallorca. Quan l'estol del Rei surt de Salou en direcció (SE) a Mallorca el vent passa al llebeig (SO) i els pilots aconsellen al Rei que abandoni l'expedició, però ell imposa la seva voluntat de seguir endavant i reporta: «e anam ab les orçes aytant com anar poguem nós e tots los altres» (cap. 56, Col. Pop. Barc., II, 20), on el sentit és «vam anar (contra el vent) donant de costat tant com poguérem». El Rei en escriure en plural «ab les orçes» devia pensar en les dues menes d'orses que tenia el vaixell (veg. infra). Més tard el vent canvia en direcció oposada i ve de Provença, és a dir del NE, que també era oposada al rumb, i aquesta vegada amb força huracanada; quan el veu venir el pilot mana «que estiguessen los mariners apparayllats, los uns a la puja, los altres a la orça de proa, e ls altres a la orça de popa» (cap. 57, ib., 22), evidentment per tal de calar les veles en arribar el vent, i en realitat així ho fan. Després, quant l'estol es troba enfront de l'extrem NO de l'illa, el Rei, pensant que amb aquell vent no podria pendre terra a la part NE com s'havia acordat en un principi, decideix pendre port en un punt del NO. Això resulta ser una decisió molt oportuna, car el vent és favorable per a anar en aquella direcció i facilita l'entrada a un port no molt lluny. Diu el Rei: «ço que cuydàvem qu'ns fos contrari nos ajudà: que aquels lenys que eren àvols d'orçes (=que tenien les orses afeblides per la tempestat) tornaren (=giraren) tots ab aquel vent a la Palomera on nós érem, que anch leny ni barcha no si perdé ni n' fali negú» (cap. 58, ib., 26). Interessa notar que la *Cròn.* de Jaume I ens proporciona a més el primer i l'únic exemple antic del verb *orsar*. En un passatge dels capítols que relaten la fracassada croada del Rei, aquest reporta com algunes naus de l'estol havien pogut avançar amb un vent de llebeig però la seva i algunes altres no, i afegeix: «E, si per aventura negun demanava per cal raó no passà la nostra nau --- així com les altres hi passaren, aquesta és la raó: car ells havien lo vent del lebeg tant complit, que's podien *aorçar* per fer lur viatge, e nós no podíem sobrepujar el vent per ço quan érem puy's bays (=baix) que ells no eren» (cap. 489, VIII, 86), passatge que tradueix J. M. de Casacuberta com: «--- que ells

rebien tan de ple el vent de llebeig, que podien orsar per a seguir llur ruta ---» (p. 87).

Orsa 'corda per tirar d'antena' figura a més en alguns documents, com per exemple en un de 1354 de Barcelona: «anquils fornits de talles; orça davant fornida; orçapops dobles ab ses talles» (Bofarull, *MarinaC*, p. 78); 1467 «Una orça deuant, de canyem, ab son bragot en talles» (*D'Ag.*). En la Marina catalana ja no es parla d'orses com a nom de cap de cordes (però cf. *orsera* i *orseta*, infra), si bé ha continuat *orsapop* amb un sentit una mica canviat juntament amb *el devant* (infra); a més *orsa* designa segons Amades-Roig «peça de ferro molt grossa que, en les embarcacions de pesca grans, va al fons de la quilla i fa com de llast o contrapès», sentit que ja trobem en Lab. 1839, i és nom equivalent del que es diu en castellà *orza de deriva*, it. *ala di deriva*, fr. *semelle*.² Fou anotada en aquest sentit a Sant Pol (1936, J. C.) i a L'Escala (1937).

En occità antic *orsa* 'cap de corda' es documenta en el Peatge de Tarascon (Ss. XIII-XIV): «De orsas o de corbas grans de VIII o de IX es facha travada» (*PSW*, s. v.). Un document francès de 1382 porta: «Orches de proue fournies de leurs tailles; orches-poupes fournies de tailles; Braches d'orchepoupes» (Delbouille, *Rom.* xxxiii, 584, que cita de Bréard, *Comptes du Clos des Galées de Rouen*, 92). Exemples més antics apareixen en docs. en baix llatí del territori italià: en un doc. lligur de 1222 hom llegeix «et antena et com estis et orcia et com remis» (Hubschmid, *RForsch.* lxxiv, 158); la mateixa forma en un de Gènova de 1248 (Terlingen) i *orsia* en un altre document de 1268 (Jal). En uns versos genovesos de c. 1300 trobem: «guarda in ver la tramontana, / e ven un ora subitanna / asbriva com tanta forza, / che chi no molase (=afluïxés) de l'orza / e le altre cosse ---» (*AGI* II, 205, v. 52), i en el poeta Francesco da Barberino (m. 1348): «Scandagli, et orce, e funi, / E canapi communi» (citat per Du C., s. v. *orces*), i a més Luca Pulci cap a mitjan S. xv emprà *orza* diverses vegades com a nom de la corda que ens interessa (*DECH* IV, 314a12ss.).

Pel que fa a la locució *anar* (o *navegar*) a l'*orsa* 'anar contra el vent, navegar de bolina', la trobem ja en la forma de «(anar) ab les orçes» del citat passatge de la *Cròn.* de Jaume I. Notem que en el següent passatge que reproduceix *AlcM* de la *Cròn.* de Marsili, que és una retraducció del llatí del mateix text (S. XIV), es llegeix: «tota la nit navegaren a l'*orsa* ab lo vent». Apareix també en Muntaner: «Con lo noble En Guillem de Castellnou fou partit d'Alcoll anà tant a *horça* e a *puja*, e a rem, que venc a la ciutat de Roma ab les galees» (*Cròn.*, cap. 56, Col. Pop. Barc. I, 117.30), on el sentit és: «anà tots temps sense parar sigui a l'*orsa* (contra el vent), sigui a la puja (amb el vent favorable), o sigui a rem». En sentit metafòric figura *remar orça* [sic] en StVicentF (*Quar.*, 294.149) i *navegar a l'orça* en *Colloqui de Dames* (v. 166); dos poetes del S. xv entren en contraposició (*a*) *puja* i (*a*) *orça*.³ En sentit figurat de 'anar malament, amb dificul-